

KERÉKNYOMOK

TÁRSADALMI, ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

2025

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 Porosz Tibor**
A szociális identitás az
anátman-tan tükrében,
avagy a Buddha társadalom-
szemléletének alapjai
- 71 Keller Mirella**
Értekezés *chan* buddhista
szövegekről
– A tea, a meditáció
és a megvilágosodás esete
- 86 Béres Judit – Kuzder Rita**
A tibeti népi buddhizmus
megjelenése a kispikái prózai
műfajokban és a népdalokban
- 122 Tóth Sándor**
Környezetetika
– Lehetőségek és kihívások
- 172 Kelényi Béla**
Korunk *mandalái*
– Tenzing Rigdol
Egy gondolat életrajza című
installációja

ARCHÍVUM

- 201 Hidas Gergely**
Egy kiadatlan kézirat
Schmidt József hagyatékából
- 203 Schmidt József**
A Dsátakák könyve.
Páli mesék, regék, elbeszélések

KRITIKÁK, RECENZÍÓK

- 275** Matthew T. Kapstein (ed.)
*Tibetan Manuscripts and Early
Printed Books. Volume I.
Elements, Volume II.
Elaborations.* Ithaca and London:
Cornell University Press. 2024.
(Kuzder Rita)
- 278** Richard Salomon. *The Buddhist
Literature of Ancient Gandhāra:
An Introduction with
Selected Translations.*
Somerville: Wisdom Publications.
2018. (Hidas Gergely)
- 281** Summaries in English

K R I T I K Á K , R E C E N Z I Ó K

Matthew T. Kapstein (ed.) *Tibetan Manuscripts and Early Printed Books. Volume I. Elements, Volume II. Elaborations.* Ithaca and London: Cornell University Press. 2024.

Matthew T. Kapstein tibetológus és a buddhista tanulmányok professzora szerkesztésében nemrég jelent meg ez a kétkötetes munka a tibeti könyvekről és kéziratokról. Témáját illetően a kezdeményezés nem úttörő jellegű, mivel korábban már publikáltak hasonló könyveket,¹ viszont ezek a kötetek más szemszögből járják körül a tibeti kéziratok történetét, jellemzőit.

Megjelenését és szerkesztését tekintve nagyon is szükségszerű és hiánypótló könyvet lapozhat az olvasó. A két kötet a maga 330 és 270 oldalán összesen 473 eredeti kézirat színes képeivel gazdagon illusztrált mű.

Miért kell a könyvet tanulmányozni és nem a tartalmát? A könyv nemcsak tartalmának a hordozója, amire tibeti tanulmányaink során fókuszálunk, hanem egy sor társadalmi és gazdasági összefüggést is tükröző alkotás. Ha kinyitunk egy könyvet, óhatatlanul kapcsolatba lépünk azokkal a „névtelen szakemberekkel” is, akik munkája nélkül az nem jöhetett volna létre. Egy könyv megszületéséhez nemcsak az írójának van köze. Sok-sok, a névtelenség homályába merülő szakember és művész együttes munkájára volt és van szükség ahhoz, hogy a ma embere akár nyomtatott, akár digitális formában olvasni és tanulmányozni tudja ezeket az alkotásokat. Ahogy kinyitunk egy könyvet, meglehet nem is gondolunk rá, de kapcsolatba kerülünk a papírkészítőkkel, tintakészítőkkel és díszítőművészekkel, az író vagy másoló embereken túl. Ez a kétkötetes mű ezt az egész világot mutatja be nekünk: a 19 fős nemzetközi szakértő-csapat erre fókuszáltnak adja át a tibeti könyvek széles skálájának tárgyi és esztétikai jellemzőit. Erre nagy szükség van, hiszen a fiatal kutatók már jórészt digitális formában találkoznak ezekkel a régi könyvekkel.

Az I. kötet a bevezetővel együtt 10 fejezeten keresztül általános ismertetést nyújt a tibeti könyvekről és kéziratokról. A bevezető megismertet bennünket a tibetológia

¹ Kurtis R. Schaeffer. 2009. *The Culture of the Book in Tibet*. New York: Columbia University Press. Agnieszka Helman-Ważny. 2014. *The Archeology of Tibetan Books*. Leiden, Boston: Brill. Hildegard Diemberger – Franz-Karl Ehrhard – Peter Kornicki (eds.) 2016. *Tibetan Printing: Comparisons, Continuities and Change*. Leiden, Boston: Brill.

tudományának kezdeteivel, a jezsuita misszionáriusok munkáival, Kőrösi Csoma Sándorral és a tibetológia korai szakaszának öt követő kutatóival, tanulmányaival. Rövid betekintést ad a tunhuangi kéziratokba, melyek számszerűleg kb. 40 ezer darabot tesznek ki, de leírást kapunk a 20. századi tibeti nyelvű publikációkról és a 21. században végbemenő könyvkészítés és könyvkiadás fejlődéséről, valamint a digitális könyvtárak megalakulásáról is.

Az 1. fejezet a könyvkészítés alapanyagaira fókuszál. Megtudhatjuk, hogy nemcsak a papírt használták alapanyagként, hanem írtak nyírfakéregre és selyemre is, valamint kőbe és fába is véstek szövegeket. Ugyancsak megismerhetjük a tintakészítés anyagain és folyamatait, ezen kívül a tollkészítésre is kitér még ez a tanulmány.

A 2. fejezetnek a könyv formái és elrendezése a témája. Itt a *poti* (t. *po ti*) vagy *pecsha* (t. *dpe cha*) mint domináns tibeti könyvforma eredetéről olvashatunk. Ugyanakkor egyéb formájú könyvekről is kapunk információkat: pl. a kínai mintára készült tekerésekről, vagy e kettő kombinációjáról, a *sog csigmá*-ról (t. *shog gcig ma*), az összefűzött könyvekről, a könyvek oldalszámozásáról, az iskolai tanulótáblákról, a *szamtá*-ról (t. *sa bkra*), mely hasonló ahhoz a palatáblához, amin a nagyszüleink tanultak írni az 1930–40-es években. De tárgyalja még ez a fejezet a tibeti könyveket borító selyemanyagokat is.

A 3. fejezet témája az írott szöveg, ez a különböző írástípusokról ad leírást.

A 4. fejezet a szövegjelölésekről szól, melyeket vagy az írók és másolók, vagy az olvasók tettek hozzá a könyvekhez. Szó esik a főleg piros színnel történő kiemelésekről, a központosítás fajtáiról, rövidítésekről, javításokról és megjegyzésekről, firkákról és rajzokról, de a különböző pecsétekről és glosszáriumokról is.

Az 5. fejezet a kolofonok fajtáiról szól: a szerzői vagy *com dzsang* (t. *rtsom byang*), a fordítói vagy *gyur dzsang* (t. *gyur byang*), az írnoki vagy *di dzsang* (t. *bris byang*), a szerkesztői vagy javítói, azaz a *zsü dzsang* (t. *zhüs byang*) és a nyomdai, avagy a *par dzsang* (t. *par byang*) kolofonokról és ezek jellemzőiről.

A 6. fejezet bevezet bennünket a kéziratok világába, megértésébe. Konkrétan végigkálauzol bennünket azon a folyamaton, hogy hogyan kell egy kéziratot megvizsgálni: a színeket, a papírt, az esztétikai megjelenést. Ismerteti az illusztrációk témáit és stílusait.

A 7. fejezet a fadúcos nyomtatás és a fametszetek történetéről ad összefoglaló tájékoztatást.

A 8. fejezet a kéziratok és könyvek hagyományos konzerválásáról, tárolásáról és katalogizálásáról szól. Tradicionális leírásokat kapunk a könyv faborítóiról (t. *glengs shing*), a nagy négyszögletű vászon- vagy selyemanyagokról, melyekbe a könyveket betekerik, tibetiül *pere* (t. *dpe ras*) vagy *naza* (t. *na bza'*), továbbá az ezt átkötő szalagról vagy fonalról, ami a könyv öve (t. *sked rag*; vagy *sked lung*). Természetesen ehhez szorosan kötődve ismereteket kapunk a hagyományos katalogizálási rendszerről is.

A 9. fejezet már a modern szövegmegőrzésre, a digitális technikákra fókuszál. Ennek a gigantikus munkának köszönhetően érhetünk el pár percnyi internetes kereséssel több millió szöveget. Ennek a kezdeteiről olvashatunk ebben a fejezetben.

A második kötet már a tibeti könyvek főbb kategóriáit tárja fel, bemutatva azok sajátosságait és tanulmányozásuk megközelítéseit. Öt fő rész alá rendezve tekinti át a kéziratos gyűjteményeket, beleértve a buddhista kánonokat, hivatalos és adminisztratív dokumentumokat, valamint a Kínából és Mongóliából származó tibeti könyveket. Hasonlóan vizsgálja az orvostudományról, állatorvosi gyakorlatról, liturgikus énekekről és jóslásról szóló könyveket. A kötet végén pedig két esettanulmány példázza a paleográfiai és ikonográfiai elemzés szerepét az antik kéziratok vizsgálatában.

Részletesebben ez a kötet tehát 12 fejezetből áll, öt fő rész alá rendezve, de a fejezetek számozása folytatódag az I. kötet után.

Az I. rész témája a kéziratgyűjtemények ismertetése. A 10. fejezet a *Kangyur* tibeti kézíratairól írt tanulmány. A buddhizmus első elterjedése alatt összeállított gyűjteményektől és a *katencsö* (t. *bka' bstan bcos*) gyűjteményektől a különböző katalógusokon – *Denkarma* (t. *ldan dkar ma*), *Pangthangma* (t. *'pangs thang ma*), *Cshimphuma* (t. *mchims phu ma*) – át, továbbá a második elterjedés idején keletkezett különböző *szútra*- (t. *mdo mangs*), *prajñāpāramitā*- (t. *sher phyin*), *tantra*- (t. *rgyud 'bum*) és *dhāraṇī*- (t. *gzungs dus*) gyűjteményeken keresztül egészen a teljes *Kangyur* gyűjteményekig – Régi Narthang, Chelpa, Thempangma, Litang *Kangyur* stb. – ismerteti a buddhista szöveggyűjteményeket.

A 11. fejezet a *nyingma* hagyományvonal különböző *tantra*-gyűjteményeibe ad betekintést.

A II. rész tárgyalja a hivatalos dokumentumokat, így a 12. fejezet a diplomáciai és közigazgatási dokumentumokról szól. Ismerteti ezeknek néhány fajtáját, és mind a köz- mind a magánjogokat illető típusokra hoz egy-egy példát. A tanulmány külön érdekessége, hogy kitér a hamisításokra is.

A 13. fejezet a tibeti büntetőjog alkalmazását mutatja be egy dokumentumon keresztül.

A 14. fejezetben olvashatunk azokról a jelzésekről – ujjlenyomatok, pecsétek, keresztek, egyéb jelek – melyeket Musztangból származó tibeti szerződések jóváhagyására alkalmaztak.

A III. részben gyakorlati témájú dokumentumokról olvashatunk. A 15. fejezet az orvoslásról szól és ennek kézírataiba ad betekintést. Sorra veszi az orvoslással kapcsolatos fontosabb művek megjelenését a Tunhuangban talált kéziratoktól kezdve. Így szerezhetünk rövid ismereteket a *Hold királya* című orvosi kézikönyvről (t. *sman dpyad zla ba'i rgyal po*), valamint a *Kék berill* című illusztrált műről (t. *bai dūrya sngon po*). Emellett a tanulmány még kitér az egyes hagyományvonalak főbb orvoscsaládjainak leszármazására is.

A 16. fejezet az állatorvoslásról, ezen belül pedig a lóismeretről ad kitűnő leírást egy tibeti kéziraton keresztül.

A 17. fejezet egy *bönpo* liturgikus kézirat dekódolása. Először a liturgia folyamán használt hangszereket ismerteti, majd arra tér ki bővebben, hogyan jelölik a szövegben az éneklés módjára, illetve az egyes hangszerek megszólaltatására vonatkozó megjegyzéseket.

A 18. fejezetben a jósláshoz használt kézikönyvekről és kalendáriumokról olvashatunk.

A IV. részben a 19. fejezet a Kínában nyomtatott tibeti könyvekről szól.

A 20. fejezet a Mongóliában használt és írt vagy másolt tibeti könyvekről készült tanulmány. Ennek érdekes részét teszik ki a fényűzően díszített és írt kéziratokról szóló bekezdések.

Az V. rész két fejezete pedig a feljebb már említett két esettanulmány.

A második kötet végén találhatunk még egy tibeti kéziratokkal és könyvkiadással kapcsolatos glosszáriumot is.

A tibetisztika tudományterülete alapvetően a kéziratoktól és nyomtatott könyvektől függ, és ez a kitűnő útmutató ezekhez az anyagokhoz és azok tanulmányozási módszereihez elengedhetetlen, akár kezdő hallgatók, akár haladó tudósok számára. A tibeti buddhizmus, valamint a tibeti történelem és kultúra változatos dimenzióival foglalkozó hallgatókat és tudósokat megszólító kötet a könyv globális történetéről szélesebb körben tájékozódó tudósokat és más olvasókat is érdekelni fogja.

Kuzder Rita

Richard Salomon. *The Buddhist Literature of Ancient Gandhāra: An Introduction with Selected Translations*. [Classics of Indian Buddhism] Somerville: Wisdom Publications. 2018. xxiv, 456 pp.

A buddhizmus kutatás egyik kiemelkedően izgalmas kurrens témája a világ legrégebbi buddhista kézíratainak a feldolgozása az ókori Gandhāra területéről. A nagyjából három évtizede zajló munka a gándhári prákrit nyelven fennmaradt, *kharósthī* írással elsősorban nyírfakéreg tekercseken rögzített szövegek kiadására és kontextusba helyezésére fókuszál.¹ A kb. i.e. 1. sz. — i.sz. 3. sz. időszakából származó, radiokarbon technikával igazolt

¹ A tágabb témakör korai felfedezése Stein Aurél nevéhez fűződik (lásd A.-M. Boyer, E.J. Rapson, E. Senart, P.S. Noble. 1920–1929. *Kharoṣṭhī Inscriptions Discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan*, Oxford, Clarendon Press: Nos. 510, 511), és nagyobb léptékű úttörő vizsgálata a gándhári *Dharmapada* kiadása volt Khotánból (John Brough. 1962. *The Gāndhārī Dharmapada*. London, Oxford University Press). A *kharósthī* írás jobbról balra olvasandó.